

ЗА ПРЕВОДА НА ЛИТЕРАТУРНИ ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ (ОПИТ ЗА ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ)¹

Мирена Славова

Анотация: В статията е направен опит да се очертае спецификата на превода на литературни исторически извори и да се зададат по-ясни критерии за техния превод на български език. Като изхожда от съвременните теории в преводознанието, авторът анализира и илюстрира с примери от български преводи на Пахимер, Ксенофонт и Новия завет как и дали се превеждат в наложилата се българска практика на превод на извори четирите основни характеристики (по Бархударов) на езиковите знаци – семантичното съответствие между езика на оригинала и езика на превода, прагматичните значения (отношението носител на езика – езиков знак), вътрешноезиковите значения (отношението езиков знак – езиков знак) и граматическите значения. Изтъква се необходимостта освен от еквивалентно предаване на семантичните съответствия да се предават адекватно и останалите три значения, доколкото те също допринасят за информативността на историческия извор.

Ключови думи: превод на литературни исторически извори за българската история, Пахимер, Ивайло, Смилец, преводознание

Преводът на литературни исторически извори заема междинно място между историческата наука и преводознанието. Но вместо да се интерпретира по-адекватно в интердисциплинарната територия на двете научни полета той по-скоро остава negliжиран както от едната, така и от другата научна дисциплина.

По подразбиране историческата наука очаква от литературния извор информация за

едно или друго събитие, за икономически отношения, политически решения или нагласи на общества и големи социални групи в конкретен исторически момент. В случая с българската стара и средновековна история, доколкото нашите земи са били в периферията на гръко-римската цивилизация и в хинтерланда на Константинопол във Византийската империя, изследователите разчитат – в зависимост от епохата – на старогръцки и латински извори (за античната епоха), а за Средновековието към тях се добавят множество текстове на други езици като арабски, османотурски, италиански и пр.

Изворознанието като историческа дисциплина е създадо известно методологически инструментариум за отчитане на, да го наре-

¹ Изказвам благодарност на своите колеги от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – доц. д-р Йоана Сиракова от Катедра „Класическа филология“, специалист по Теория на превода, и гл. ас. д-р Кирил Господинов от Катедра „История на България“, специалист по Средновековна история на България, за стимулиращите професионални разговори по темата на тази публикация и за предоставените книги.

чем, коефициента на достоверност на сведението в зависимост от пристрастието, целите и осведомеността на автора на текста-извор. Той се базира на проверката на сведението и засичането му с други извори или артефакти. В изворознанието за старата история на българските земи например Ал. Фол въведе понятието *Interpretatio Thracica*, с което направи опит да отчете тъкмо тази характеристика на текстовете на античните автори и евентуалната тенденциозност при описанието на траките и тяхната култура², макар че от друга страна субективността на преценката на изследователя, господството на една или друга научна школа или откровената пропаганда също влияят върху интерпретацията на извора. Що се отнася обаче до еквивалентността на превода на литературния исторически извор от оригиналния език, изворознанието няма операционен механизъм, с който да я отчете.

Преводознанието от своя страна е сравнително ново научно поле, свързано първоначално с изучаването на превода на Библията на съвременни езици и произтичащите проблеми, свързани с верността и степента на отклонение от оригиналния свещен текст³. Въпреки младата му възраст в него изобилстват теории със своя терминология и понятиен апарат в зависимост от различните подходи или аспекти на превода, които третират. И тъй като най-важното изискване на историческата наука към превода на литературни исторически извори безспорно е точното предаване на информацията от текста-източник (оригиналния текст) в

² AL. FOL, *Interpretatio Thracica*, *The Journal of Indo-European Studies*, 1, № 3 – 4 (1983), 217 – 230.

³ Един от основоположниците на съвременното преводознание например, Юджийн Найда (1914 – 2011), започва кариерата си в Американското библейско общество и трудовете му третират проблемите на превода на Библията на съвременни езици, срв. E. A. NIDA, *Toward a Science of Translating (With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating)*, Leiden 1964 и E. A. NIDA, CH. R. TABER, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden 1969 (1982 Second Reprint), последният издаден като VIII том в поредицата *Helps for Translators* на Американското библейско общество.

текста-цел (преводния текст), за нас е от значение да видим как науката за превода дефинира като критерий за оценка на превода неговата точност и еквивалентност на оригинала.

Вероятно най-добре е да започнем с външната, социокултурна характеристика на превода. Един от видните представители на съвременното преводознание, Г. Тури⁴, определя като основополагащ фактор при оценката на превода дали преводачът е избрал да се подчинява на нормите на оригиналния текст и култура, или на нормите, действащи в приемащата култура и език. В зависимост от това той дефинира *адекватен превод* в първия и *възприемаем превод* във втория случай. Очевидно е, че при превода на исторически извори преводачът трябва да се стреми да се придържа към нормите на оригиналния текст, т.е. трябва да даде *адекватен* превод по терминологията на Тури.

В идеалния случай между оригинала и превода в плана на съдържанието съществува условна еквивалентност, която можем да определим като максимално възможна тъждественост, допускана от семантичните системи на оригиналния и преводния език. Идеалният *еквивалентен превод* съгласно Бархударов е превод, осъществен на нивото на необходимото и достатъчното, така че да предава непроменено съдържанието на оригинала при съблюдаване на нормите на приемния език⁵. В този случай преводачът трябва, както казва Харис, да предаде идеите на оригиналните говорители и начина, по който са изразени, толкова точно, колкото е възможно, без съществени пропуски и без да ги смесва със своите собствени идеи и начини на изразяване⁶. Тази „прозрачност“

⁴ G. TOURY, *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995, 56. <http://www.tau.ac.il/~toury/works/gt-norms.htm> (достъпен 20 март, 2017).

⁵ Л. С. БАРХУДАРОВ, *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*, Москва 1975, 185. http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/barhud-trdoc.shtml (достъпен 20 март, 2017).

⁶ BR. HARRIS, *Norms in Interpretation*, *Target* 2, 1 (1990), 118.

на преводача, през който като през комуникационен канал преминава информацията от текста-източник към текста-цел и неговите консуматори, е гаранция за еквивалентност на превода⁷.

Преводът на литературен исторически извор не би трябвало да се отличава от всеки друг еквивалентен превод, но трябва да се придържа към т.нар. от Е. Найда *формална еквивалентност*. Тя предполага вярност към лексикалните детайли и граматическата структура на оригиналния текст за разлика от *динамичната еквивалентност*, която се интересува съобщението на оригиналния текст да е предадено в езика на възприемателя така, че неговата реакция по същество да е същата като на оригиналния възприемател.⁸

Понякога обаче придържането към формалната еквивалентност може да наруши разбирането на текста от съвременния историк, ако преводачът не сметне за нужно да даде обяснителна бележка. Изборът е деликатен, защото претрупването на превода с много разяснения под черта от своя страна усложнява интерпретативната работа с превода.

Един пример от българския превод⁹ на *Историята* на Георги Пахимер може да илюстрира това (G. Pachim. II, 11):¹⁰

Тогава императорът намери Йоан достоеен за по-голямо звание и като му изпрати знаците, издигна го за севастократор.

В гръцкия текст на подчертаната фраза отговаря *ἀξιῶν ἐγγύιονος τύχης*, букв. *смятайки го достоеен за по-близка* (sc. *до собствената му*) *титла*, т.е. севастократор, тъй като севастократорската титла е втора след тази на

автократора (императора). Преводаческото решение в случая е в ущърб на формалната еквивалентност и стеснява обема информация на оригиналния език, но пък облекчава разбирането от съвременния читател.

Подобни преводачески стратегии обаче често могат да осъвременят ненужно превода, да го модернизират и деисторизират. Такива случаи могат да се намерят в новобългарските преводи на Библията, изпълнени през XIX и началото на XX век. Показателен е примерът с глагола *ἀνάκειμαι*, който се среща на две места в гръцкия оригинал на *Евангелието на Матей* и е обичайният глагол, с който се означава възлягането край трапезата в Античността. Докато църковнославянският превод предава точно значението му като „възлягам“, новобългарските го предават със „сядам“. От една страна съвременният читател по-лесно възприема картината на седналия край трапезата Исус, но от друга се губят историческите корени на християнството в езическата култура, както показва примерът по-долу:¹¹

М. 9, 10

καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Църковнославянски превод:

Г. И въсть ѣмѣ възлежѣши въ домѣ, ꙗ сѣ мнози мытарѣ ꙗ грѣшници пришѣдше възлежѣх со Іисомъ ꙗ со оученикѣ ѣгѣ.

Новобългарски превод 1867 г.¹²

10. И когато бѣ сѣднѣлъ на трапезѣ–тѣ въ къщи, ето, мнозина мытари и грѣшници дойдохъ и насѣдахъ съ Исуса и съ ученицитѣ неговы.

⁷ Th. HERMANS, Translation and Normativity, *Current Issues in Language and Society*, Vol. 5, 1 – 2 (1998), 51 – 72.

⁸ E. A. NIDA, CH. R. TABER, *The Theory and Practice of Translation*, 12 – 32.

⁹ ГИБИ Х, Георги Пахимер, пасаж №3, 151.

¹⁰ Гръцкият текст тук и по-нататък е по изданието GEORGES PACHYMÈRES. *Relations historiques*. Edidit notisque instruxit A. FAILLER. Gallice vertit V. LAURENT. T. I – II (= Corpus fontium historiae Byzantinae (= CFHB), XXIV/1, 2), Paris 1984.

¹¹ Гръцкият текст е по изданието E. NESTLE, K. ALAND. *Novum testamentum Graece*. 28. Auflage, Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.

¹² Преводът е по нюйоркското издание на Новия завет на новобългарски език от 1867 г. – НОВИЙ ЗАВѢТЪ на Господа нашего Исуса Христа, Вѣрно и точно прѣведенъ отъ първообразно-то. Ню Йоркъ: Въ печатницѣ-тѣ на Американско-то Библейско Общество, 1867.

Синодален превод 1925 г.¹³

И когато Иисус седеше на трапеза вкъщи, ето, мнозина митаря и грешници дойдоха и насядаха с Него и с учениците Му.

И тъй, преводът на исторически извори трябва да се придържа към формална еквивалентност, като предава колкото може най-точно, подобно на всеки друг превод, значенията на езиковия знак. Съгласно Бархударов тези значения могат да бъдат класифицирани като:¹⁴

- 1) референтни значения;
- 2) прагматични значения;
- 3) вътрешноезикови значения;
- 4) граматически значения.

В следващите редове ще се спрем накратко на спецификата на горепосочените значения при превода на исторически извори в сравнение с този на художествени литературни текстове, като ще илюстрираме отделните принципни положения с конкретни примери от преводи на български език, преди всичко от историческите съчинения на Георги Пахимер и Ксенофонт. Няма да се спираме на фрапантни и отявлени грешки, които са обект на друго проучване.

ПРЕВОД НА РЕФЕРЕНТНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Условието за семантично съответствие между референтните значения на езиковите знаци на оригиналния и преводния текст е условие *sine qua non* за превода на исторически извор и предполага вярно предаване на значението на всеки езиков знак от оригиналния език в езика на превода. То на пръв поглед изглежда изпълнимо при наличие на необходимата езикова компетентност на преводача. В действителност обаче езиковата асиметрия в семантичните полета на лексемите в двата

¹³ БИБЛИЯ сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. Издава Св. Синод на българската православна църква. София 1993.

¹⁴ Значения на езиковия знак в текста са разгледани въз основа на анализа на Бархударов в глава III и IV на Л. БАРХУДАРОВ, *Язык и перевод*, 73–188.

езика може да създаде трудности. Те се наблюдават преди всичко при наличието на само частично съответствие между тях или при пълна липса на съответствие в двата езика.

В първия случай, при **частично съответствие** между две лексеми в езика-източник и езика-цел, преводачът на исторически извор трябва да прояви професионална дисциплина и нито да разшири, нито да стесни, а камо ли да изопачи смисъла. Пример за частично съответствие между езикови знаци дава съпоставката на лексемата *χώρα* на старогръцки със *страна* на български език. Докато *страна* съгласно РСКБЕ означава на български само „земя, държава“, то *χώρα* на старогръцки освен това значение има още две, а именно „земя за обработване извън града“ и „територията извън града“ (LSJ, s.v.). Това частично припокриване на двете лексеми изисква от преводача да внимава и да превежда точно, нещо, което не е станало в следния пасаж за Ивайло от *Историята* на Пахимер:

G. Pachym. VI, 3:

Καὶ ἤδη βεβαίως ἐπισχὼν τὴν χώραν, καὶ πόλεων ἤπτετο καὶ γ' οὐτὰς αἰρῶν οὐκ ἀνίει ὡς ἄρχων καὶ βασιλεὺς φημιζόμενος.

ГИБИ X, пасаж №20, 173:

И вече държейки здраво в ръцете си страната, той се залови с градовете ѝ, провъзгласяван за владетел и цар, не преставаше да ги завзема.

Вместо:

И вече овладял здраво извънградските територии, той се захвана и с градовете. И като превземаше и тях, не се уморяваше да се провъзгласява за управник и цар.

Особен случай при частичното съответствие представлява **недиференцираната семантика** на лексемата в единия език. Тогава на лексемата с по-широко значение в единия език отговарят две-три отделни лексеми в другия. Такава лексема на старогръцки представлява например прилагателното име *φρούδος*,

което означава „който се намира напред по пътя“, и затова на български език може да се преведе с три диференцирани лексеми – *отдалечен, заминал и безполезен* (в смисъл „който е далеч и не влиза в работа“)¹⁵. Това прилагателно е употребено в *Историята* на Пахимер само веднъж, когато византийският автор покрай нападението на Радослав срещу Алтемир и съпругата на Смилец (а не срещу Смилец) пояснява отсъствието на Смилец, но може би тъкмо затова то създава проблем при разбирането и превода на нелесния пасаж:

G. Pachym. IX, 26¹⁶:

... Σμίλτζου, τοῦ πρὸ ὀλίγου καὶ αὐτοῦ Βουλγάρων ἄρξαντος βουλήσει Νογαῖ, ἀποδράντος τοῦ Τερτερῆ, εἰ καὶ μετὰ μικρὸν διὰ τὸ κῆδος καὶ τὸν Τζακᾶν, προτιμηθέντος τοῦ Οσφεντισθλάβου μετὰ τὸν Τζακᾶν, φροῦδος ὁ Σμίλτζος γίνεται.

ГИБИ X, пасаж №30, 190:

Малко преди това и сам Смилец беше станал цар на българите по желание на Ногай след бягството на Тертер. След малко обаче благодарение на роднинството бе предпочетен Светослав пред Чоки и след Чоки изчезна и Смилец.

Вместо:

...Смилец, въпреки че наскоро и самият той след бягството на Тертер беше управлявал българите по волята на Ногай, понеже пред него след Чака бе предпочетен Светослав (ако и след кратко време заради сродяването му чрез брак и заради Чака), го няма [на политическата сцена].

Преводачът на исторически извори се изправя пред предизвикателство и при **пълна липса на съответствие** между езиковите знаци в двата езика, което най-често се на-

¹⁵ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ. Μέγα λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Τ. XI. Ἀθῆναι, s.v.

¹⁶ Гръцкият текст е по изданието GEORGES PACHYMÉRÈS. *Relations historiques*. Edidit notisque instruxit A. FAILLER. Gallice vertit V. LAURENT. T. III (= CFHB), XXIV/3), Paris 1999.

блюдава при т.нар. реалии. Това са предмети, персонажи, понятия и ситуации, които не съществуват в практическия опит на носителите на езика на превода и затова за тях няма лексема. В такива случаи преводачът на художествен текст би могъл да избере различни стратегии като калкиране, транслитериране, разяснителен превод и пр., но преводачът на исторически извор е длъжен да избере пояснителната бележка. Пример от „Лакедемонската държавна уредба“ може да илюстрира тази задължителна процедура при превод на реалии¹⁷:

X. Lac. 10, 8

А че тези закони са твърде древни, това е ясно – казват, че Ликург е съвременник на Хераклидите.*

**Завръщането на Хераклидите (синовете на Херакъл) е митологическият отглас на дорийското заселване на Пелопонес две поколения след края на Троянската война съгласно античната традиция (X век пр.н.е.).*

ПРЕВОД НА ПРАГМАТИЧЕСКИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Прагматическото значение на езиковия знак в езика на оригиналния текст се определя от отношението на носителите на този език към самия знак, като то се е превърнало в част от неговата семантична структура и му придава определена стилистична окраска¹⁸. Идентифицирането на такива стилистично маркирани лексеми, фрази или даже поетични цитати в историческите текстове изисква задълбочено познаване на стила на превеждалия автор. Още по-сложно е тази специфична лексика – обикновено това са поетизми, архаизми или реторически обрати – да се предаде в езика-цел. Докато при художествен превод преводачът може да избира между различни

¹⁷ КСЕНОФОНТ, *Атинската държавна уредба. Лакедемонската държавна уредба*, превод от старогръцки М. Славова, София: Изток-Запад 2016, бел. 47, 75 – 76.

¹⁸ Л. БАРХУДАРОВ, *Язык и перевод*, 107.

подходи, преводачът на исторически извор често е принуден да ги пожертва в името на точния превод, тъй като най-важната му цел е да предаде смисловото послание на текста. Идеалният случай, разбира се, би бил, когато той съумява да отрази стилистичната натовареност на лексемата или пасажа и така да даде по-пълна представа за превеждания текст. Така например, ако при описанието на атмосферата в двореца на Кир Велики в *Киропедията* Ксенофонт употребява Омировата **поетична дума** δμωή за слугиня (X. Суг. 5, 1, б) вместо обичайната прозаична дума θεράπαινα, той прави това, за да предизвика у читателя усещането за старинност и достопочтенност на персийския двор, с което внася допълнителен щрих към цялостната си стратегия за идеализиране на персийския цар. Твърде често, както споменахме по-горе, подобни тънки стилистични и реторически нюанси в организирането на повествованието остават незабелязани или непреведени. Примерът от *Историята* на Пахимер по-долу илюстрира липсата на превод на **реторическата фигура паралелизъм**, която представлява подреждане на елементите на дадена фраза по схемата а-б-а-б, така че благодарение на получаващия се ритъм и съотнасяне на елементите да се получи допълнителен акцент върху смисъла. В пасажа става дума за Михаил VIII Палеолог, който вече е в Константинопол, след като градът е отнет от латинците през 1261 г.

G. Pachym. III, 7

... ἀλλ' ἀναγκαῖον εἶναι πάντως εὐφυλακτότερον καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔχειν, ἐπὶ τῆς πόλεως ὄντας, ἢς πολὺς μὲν ὁ ζῆλος, ἀναγκαῖος δ' ὁ κίνδυνος,...

ГИБИ X, пасаж №7, 153

...но беше необходимо да се пази и от враговете на града, чиято омраза беше голяма и опасността [от тях] реална,...

Вместо:

...но въобще беше необходимо по-зорко да внимава и за враговете си в града, за който голямо беше рвението и неизбежна опасността,...

В текста на Пахимер може да се забележи още един, трети, щрих от прагматическия аспект на превода. Тъй като е изключително образован за времето си автор, в своето историческо съчинение за управлението на Михаил VIII Палеолог и Андроник II Палеолог той прави реверанс към традициите на старогръцката проза, използвайки **перифрастични конструкции**. С тях още Тукидид обогатява езика на историческата проза, като в нужните моменти придава по-голяма обективност на описанието, доближавайки го до езика на канцеларията. Така в м. „бе ослепен“ Пахимер обича да казва „бе лишен от зрение“, в м. „внимаваша“ – „насочва вниманието си“, в м. „забравя“ – „отдава на забрава“ и пр. Ето един пример, в който българският превод не предава добре тази административно-канцеларска окраска на Пахимеровия стил. Става дума за Ивайло, който след като станал обект на присмех от другарите си, се затворил и вгълбил в себе си:

G. Pachym. VI, 3

Ἐντεῦθεν ἐκεῖνος, τοιαύταις οὐκ οἶδ' ὀπόθεν ἐλπῖσι μετεωρίσας, τὸν νοῦν ἑαυτῷ προσεῖχε καὶ εὐχὰς ἀπεδίδου Θεῷ, ὡς ἔχων ἔτυχε·

ГИБИ X, пасаж №20, 171

После той бе обхванат от толкова големи, не зная откъде появили се, надежди, стана внимателен към себе си и отправяше, както можеше, молитви към бога.

Вместо:

Затова окрилен от такива, не зная откъде появили се, надежди, той започна да съсредоточава вниманието си навътре в себе си, а и молитви отправяше към бога, както можеше.

Ще завърши разглеждането на прагматическия аспект на превода с проблематизирането на превода на т.нар от Бархударов „**комуникативна натовареност**“ на изречението. Става дума за това, че словоредът на изречението показва кой е комуникативно натовареният елемент в него, като го поставя по-напред. С една дума – новото, онова, което е предмет на важно съобщение в изречението, стои напред в изречението. Преводачът на исторически извор трябва задължително да се съобразява с това и да се опитва да го предава, тъй като иначе се получават подредени едно след друго и несвързани помежду си изречения, без да се вижда акцентът и връзката между тях. Когато император Михаил VIII Палеолог разсъждава как ще завърши краткия си път на водач Ивайло и успокоително приема, че или ще попадне в робство, или ще се скрие някъде, мисълта му се насочва към втория проблем – Мария в Търново, а не към търновчани:

G. Pachym. VI, 4:

...Μαρίαν δὲ καὶ παῖδα ταύτης ῥᾶον τοὺς Τερνοβίτας προδοῦναι· τὰ γὰρ πρὸς αὐτοὺς ἐκείνης κακὰ οὐ τοσοῦτον μικρὰ ὥστε καὶ λήθη δοθῆναι.

ГИБИ X, пасаж №20, 174

Търновчани лесно щели да предадат Мария и сина ѝ, защото злините ѝ спрямо тях не били така малки, че да се забравят.

Вместо:

А Мария и сина ѝ търновчани по-лесно щели да предадат, защото нейните злини спрямо тях не били толкова малки, че да бъдат отдадени на забрава.

ПРЕВОД НА ВЪТРЕШНОЕЗИКОВИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Бархударов поставя на трето място в своята класификация отношението между езиковите знаци вътре в езика на оригинала, което преводачът трябва да се стреми да

предава. Става дума за звукопис, за търсено благозвучие или за употреба на еднокоренни лексеми (особено т.нар. *etimologични фигури* от рода на Яворовото *ден денувам*), чието предаване на езика-цел на превода вече е висш пилотаж. За съжаление тези вътрешно-езикови отношения между думи или елементи на думи почти винаги биват пренебрегвани при превода на исторически извори, дори тогава, когато е възможно да се намери някакво решение. Ето един пасаж от Пахимеровата *История*, в който търсеният ефект от еднокоренни думи (почти по подобие на *Горгиевите фигури* от зората на старогръцката реторика) е напълно заличен. Става дума за намесата на самия Пахимер при избора на нов патриарх и задачата, която изпълнява по отношение на номинирания йеромонах Теодосий Принкипс, изпълнявайки заръката на император Михаил VIII Палеолог и на болния патриарх Евтимий Антиохийски през 1277 г.

G. Pachym. VI, 5

Τότε γοῦν, κατὰ τὰ ἐν ἀπορρήτοις ἐπεσταλμένα μὲν πρὸς βασιλέως πατριάρχῃ, ἐπεσταλμένα δὲ παρὰ πατριάρχου τῷ συγγραφεῖ, φοιτῶν ἐκεῖνφ συχνάκις καὶ τὰ περὶ τοῦ πατριαρχείου προτεινόμενος, εἰδὼς μὴ εἰδότε τὸν νοῦν ἐθηρώμην καὶ τὴν γνώμην ἐνεχύραζον, καὶ γ' ἐπληροφόρουν πληροφορούμενος ὡς κληθεῖς ὑπακούσειε καὶ τὴν εἰς τὸ πατριαρχεῖον κλήσιν προσήσεται.

ГИБИ X, пасаж №20, 175

Тогава съгласно тайно изпратеното писмо от императора до патриарха патриархът писа на пишещия [тази история] да посещава често Принкепса и като заговорва по въпроса за патриаршеския престол, без той да подозира, умно да проследи мислите му и да улови намеренията му, а също уверено да го убеждава, че ако бъде избран и се подчини, ще получи патриаршеско достойнство.

Вместо:

В този период, съгласно тайно изпратените писма от императора до патриарха и от патриарха до автора [на тия редове], като го посещавах често и като му изтъквах предимствата на патриаршеството, аз, сведушият, ловувах за ума на един несведуш и укрепвах решението му, а и като осведомяван, го осведомявах да се вслуша, след като го поканят, и да приеме поканата за патриаршеството.

В този неточен превод изглежда, че преводът на играта на думи *сведуш* / *несведуш* и *осведомяван* / *осведомявах* е най-малкият недостатък, но нека все пак открийме този типичен за гръцката реторика похват. Той не е без значение за цялостното въздействие на пасажа, а и за авторския поглед към самия себе си.

ПРЕВОД НА ГРАМАТИЧЕСКИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Много често езикът на оригиналния текст и този на превода използват различни граматически категории и форми за изразяване на едно и също отношение в екстралингвистичния свят или пък на пръв поглед еднакви граматически форми в тях имат различно значение. Един удачен пример, илюстриращ подобна граматическа асиметрия, е миналото несвършено време в старогръцки и латински, където то означава освен минало несвършено действие също и неговото начало. Миналото несвършено време по принцип много често се пренебрегва при превод на исторически извори, като или не се превежда неговата продължителност и повтораемост, което осакатява смисъла, или не се предава неговата начинателност, което също изопачава информацията. Ще илюстрирам тази порочна практика с два примера от *Историята* на Пахимер.

В първия пасаж става дума за епирския деспот Михаил II и неговата инициатива да си възвърне влиянието в западните земи на империята:

G. Pachym. II, 26

... τούτων μὴ φέρων ὁ Μιχαὴλ στερούμενος ἀνελάμβανε τε τὰς πρὸς τὸν βασιλέα συνθήκας καὶ, τοὺς κατὰ δύσιν ὑποποιούμενος, εὐχερῶς πρὸς ἑαυτὸν διὰ τὸ καὶ ἄλλως τῶν δυτικῶν εὐρίπιστον ἔπειθεν ἀποκλίνειν αὐθις.

ГИБИ X, пасаж №4, 151

И тъй, не понасяйки да бъде лишен от тях, Михаил наруши договора с императора и старейки се да си подчини земите на Запад, лесно ги убеди да минат отново на негова страна, понеже и без това западните народи са лесноподатливи.

Вместо:

...Понеже не понасяше да бъде лишаван от тях, Михаил едновременно започна да нарушава договора си с императора и – в старанието си да подчинява западните земи – без усилие ги убеждаваше да преминават към него, защото при западните народи и без това везните лесно се наклоняват.

Още по-отчетливо промяната на смисъла, ако липсва превод на начинателното минало несвършено действие, проличава във втория пасаж. В него Пахимер информира за действията на някогашната съпруга на Смилец за сближаване с императора.

G. Pachym. XII, 35

Τότε καὶ ἡ πάλαι ξυζυγεῖσα⁴ τῷ Σμίλτζω⁵, καταλαβοῦσα τὴν πόλιν, ὡς ἐλέχθη τὸ⁶ πρότερον, τὰς μετὰ τοῦ βασιλέως ἐπιγαμίας κατησφαλίζετο...

ГИБИ X, пасаж №45, 210

Тогава и бившата съпруга на Смилец, след като беше пристигнала в града, уговори с императора брака.

Вместо:

Тогава и някогашната съпруга на Смилец, след като пристигна в Константинопол, както бе казано по-рано, започна да си подsigурява сродяването чрез брак с императора.

Точното предаване на начинателността на български език има своя смисъл. Предла-

ганият в ГИБИ превод представя действието като свършено и успешно, което изопачава сведението на Пахимер. Докато византийският автор е искал да представи действията на Смилецовата жена като продължителен процес и е подчертал само началото, но не и края им. Така той информира читателите си, че събитието, за което говори, заема по-голям времеви отрязък, което е важно, доколкото в историята времето и ситуирането на фактите в него е от съществено значение. Неглижирането на началото на миналото несвършено действие и предаването му като свършен факт напълно изкривява сведението на Пахимер, защото гръцкият текст в този момент не казва, че действието е успяло да звърши, а българският го твърди.

Въз основа на направените наблюдения ясно може да се заключи, че преводът на литературни исторически извори по същество не се отличава от всеки друг превод, включително и на художествена литература, тъй като негова основна характеристика трябва да бъде референтната еквивалентност. Що се отнася до останалите три характеристики на езиковия знак, противно на широко разпространеното схващане, че това не са важни аспекти на историческия извор, тяхното адекватно предаване по възможност на български език също трябва да бъде цел на съвестния професионалист-преводач. Те не бива да бъдат давани в жертва на криворазбраната буквалност на специализирания исторически превод, тъй като тъкмо пренебрегването им осакатява или отнема от цялото богатство на внушения на оригиналния текст, което се надяваме, бе показано.

СЪКРАЩЕНИЯ:

- ГИБИ Гръцки извори за българската история
РСКБЕ Речник на съвременния български книжовен език. Том III (Р – Я). София: Издателство на БАН, 1959.
CFHB Corpus fontium historiae Byzantinae
LSJ A Greek-English Lexicon. Ninth Edition with Revised Supplement. H. G. Liddell and R. Scott. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, and with the co-operation of many scholars Supplement edited by P. G. W. Glare. Oxford Clarendon Press 1996.

TRANSLATING LITERARY HISTORICAL SOURCES (A CRITICAL APPROACH)

Mirena Slavova

The article attempts both to outline the specifics of the translation of literary historical sources and to set clearer criteria for their equivalent Bulgarian translation. On the basis of modern theories in traductology, the author analyzes and illustrates with examples from Bulgarian translations of Pachymeres, Xenophon, and the New Testament how and whether the four main characteristics (according Barhudarov) of the language sign are properly translated in the established Bulgarian practice of translation of literary historical sources, namely – the semantic correspondence between the original language and the target language, the pragmatic meanings, the intralanguage meanings and the grammatical meaning.

The main conclusion is that although the main purpose of the translation of literary historical sources is the semantic equivalence of the text of the original and that of the translation, the three other features of the language sign should be, if possible, adequately translated as they also contribute to the informativeness of the historical sources and must not be neglected.

Key words: translation of literary historical sources of Bulgarian history, Pachymeres, Lachanas, Smilec, traductology.